

KISS BALÁZS*

Baudrillard, a posztmodern

Jean Baudrillard: *Selected writings*. Edited by Mark Poster Polity Press, Basil Blackwell, Cambridge — Oxford, 1988

A posztmodern sokmindent jelenthet. Egyrészt vonatkozhat a jelen nyugati társadalmára, utalhat a csak a jövőben kialakuló, de már a jelenből anticipálható társadalomra, vonatkozhat a mai fejlett országok jellegzetességeinek egy csoportjára. Másrészt használhatjuk a szót kizárólag a kultúrára vonatkoztatva is, vagyis hogy a posztmodern az a művészeti stílus, filozofálási mód, tudományművelési módszer, avagy mondhatjuk, hogy a posztmodern az a pillantás, melyet némelyek az önmagában egyébként inkább modern világra vetnek. Végül lehetséges egy *harmadrészt* is, mely szerint a posztmodern nem más, mint az a felismerés, hogy az *egyrészt* és a *másrészt* nem választható széjjel.

De lehet-e egy ember posztmodern? Talán, mint életút.

Lássuk tehát az életutat, már csak azért is, mert egy Magyarországon kevésbé ismert francia gondolkodó amerikai kiadású, válogatott írásokat tartalmazó kötetéről szólva egy recenzióknak kevesebbet ajánlatos foglalkoznia magával a kötettel s többet a szerzővel. Márpedig Jean Baudrillard meglehetősen kevésbé ismert magyar értelmiségi körökben. Már a tény, hogy francia, kicsit idegenné teszi a hazai, főként német, illetve angolszász érdeklődésű társadalomtudós gárda szemében. A tizenkilenc évvel megírása után, 1987-

* Kiss Balázs (MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest)

ben magyarul megjelent első könyvét (*A tárgyak rendszere* [Le système des objets] — 1968. Gondolat) teljes csend fogadta. Utóbb pedig talán csak egy 2000-beli rövid írás ("Nem lesz 2000", 2000, 1991. december) jelezte, hogy létezik egy Jean Baudrillard.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy Jean Baudrillard életútja tipikus a francia, posztmodernhez sorolt társadalomtudós értelmiségen belül. És itt minden szó hangsúlyos.

A francia értelmiség sajátos képlet a Nyugaton. Kicsit a kelet-európaihoz hasonlít. Azt szokták mondani, ha Amerikában a sajtó, Nagy-Britanniában pedig a parlament ellenőrzi a hatalmat, akkor Franciaországban az értelmiség. És bár úgy tűnik — éppen némely francia posztmodern írásából —, hogy a francia értelmiség eme privilegizált helyzete ma már a múlté, azért a szaktudományon túlnyúló szerepvállalás még mindig érezhető többek között szerzőnk hangütésén is.

De francia posztmodern értelmiségi Baudrillard abból a további szempontból is, hogy ő is igencsak megmerítkezett a marxizmusban. A marxizmusból indul, előbb csak bővíteni akarja a marxi politikai gazdaságtant, majd hamarosan — saját megítélése szerint is — túllép rajta. S a következő állomás nála is a posztmodern.

A (posztmodern) társadalomtudós megnevezés szintén fontos. Miként mondjuk Foucault-t, úgy Baudrillard-t is nehéz lenne besorolni valamelyik standard tudományágba. Szokás szociológusnak mondani, de tekinthetnénk filozófusnak is akár, aminthogy a saussure-i vagy a freudi hatás is túlzottan erős a munkáiban ahhoz, hogy szó nélkül hagyjuk. Egyszóval általában véve társadalomtudós, vagyis megintcsak értelmiségi.

(Posztmodern) francia Baudrillard abból a szempontból is, hogy ad a stílusra. Nem a hűvös, tárgyyszerű, szenvedélymentes, vagyis "tudományos" írásmódot találjuk nála, hanem azt, amelyik meglehetősen agresszíven támad ránk, kiábrándítani akar világunkból, kultúránkából, saját, személyes, védettnek és autonómnak hitt életünkéből.

De persze nemcsak az életút meg a stílus tesz valakit posztmodernné, azért az is számít (talán), amit ír. Villantsunk fel tehát néhány — messze nem az összes — posztmodern baudrillard-i gondolatot!

Fogyasztás: A fogyasztásnak semmi köze a szükségletekhez mint valamiféle antropológiailag meghatározó és meghatározható alaphoz, melyhez az igények — legyenek látszólag akár egyéniek, akár csoport által megszabottak — lehorgonyozhatók volnának. A fogyasztást lebegő jelrendszer szabályozza, ez kényszeríti ránk az ilyen vagy olyan stílusú fogyasztási szokásokat. Egyfelől közeledni kényszerít egy meghatározott, de valójában képzeletbeli modellréteghez, másfelől viszont magunkat megkülönböztetni, önálló ízlésűként megnyilvánítani ösztökél.

Egyén: Az egyén ideológiai szerkezet, történelmi forma, mely korrelál az áruformával (csereérték) és a tárgyformával (használati érték). Az egyén nem más, mint a gazdasági értelemben vett, a gazdaság által újragondolt, leegyszerűsített és elvonatkoztatott szubjektum. A tudat és az etika egész története (a nyugati pszichometafizika összes kategóriája) nem más, mint a szubjektum politikai gazdaságtanának története.

Denotáció: A denotáció folyamata semmiben sem különbözik a konnotációtól. A denotált jelölt, eme "objektív" valóság nem több, mint kódolt forma (a percepció kódja, "pszichológiai kód", "valóságos" értékek kódja stb). A denotáció azáltal különbözteti meg magát a többi szignifikációtól, hogy megsemmisíti az ideológiai folyamat nyomait, visszaállítva ezzel sa át egyetemességét és objektív ártatlanságát. Ezáltal a legideologikusabb terminus-sá válik.

.....
Szimbolikus csere: Tudomány, technika, haladás, történelem — ezekben az eszmékben előttünk áll egy olyan civilizáció, amely önmagát mint a saját fejlődését termelő valamit érti meg, melynek dialektikus erői a totalitás és boldogság fogalmaiban értelmezhetően teljesítik be majdan a humanitást. A modern kor saját önképét tehát alapvetően a termelésre építi. A hasznosság, célszerűség, kényelem, funkcionalitás, a szükségletek kielégítése a legfontosabb érték. Mit lehet ezzel a termelészözpontú értékrenddel szembeszegezni? Természetesen csakis valami olyat, ami nem követi a termelés és a csere, a funkcionalitás és az egyenértékűség logikáját. Ez pedig nem más, mint a "primitív" társadalmakból ismert szimbolikus csere.

Obszcenitás: A mai társadalom jellegzetessége a mindent tudni akarás, a mindent látni és láttatni akarás. Így válnak a legintimebb ügyek az amerikai elnök rákműtétjétől kezdve a vezető politikusok szerelmi afférjain keresztül az intimbetétek keltette "fantasztikusan tiszta érzésig" nemcsak szűk nyilvánosságok, mondjuk pletykálgatások izgalmaivá, hanem a legszélesebb nyilvánosság legrészletesebben és legbelsőbben vizsgált tárgyaivá.

Szimulakrum: A baudrillard-i szimulakrum olyan másolat, utánzat, melynek nincs eredete. Jó példa erre a televízió és a nézők viszonya. Eredetileg azt hinnénk, hogy a televízió másolja, "visszatükrözi" a nézők életét, valójában azonban a nézők próbálják megvalósítani, a magukévá tenni mindazokat az életmintákat, amelyeket a televízió közvetít feljükk. A televízió és a nézők tehát mintegy egymást másolják, s eredetiről már nincs értelme beszélni. Általában is eltűntek a referenciák: termelés, szignifikáció, hatás, szubsztancia, történelem, általában az összes "valóságos" tartalom, mely súlyt adott a jelnek, leghorgonyozta egyfajta reprezentációs ekvivalenssel. Mindezt felváltotta egy másik értékstádium, a totális relativitásé, a kombinatorikus szimulációé. A jelek kizárólag egymás között cserélődnek, anélkül, hogy interaktusba lépnének a valósággal; ez a feltétele sima működésüknek. A jel emancipációja: felszabadult minden archaikus kötelezettség alól, hogy mondjuk deszignálnia kellene valamit, a jel végre szabad a strukturális és kombinatorikus játék számára. Saussure és Marx még a jel és a valóság dialektikájának aranykorában írtak, a tőke és munka klasszikus korában. Ugyanakkor már megsejtették a meghatározatlanság uralmának eljövételét. Marx például közelállt ahhoz, hogy kimondja, a használati érték pusztán a csereérték médiuma, illetve alibije.

Implózió: Ha a modernséget a differenciálódás, a tevékenységek, társadalmi szférák, valóság és jelenség stb. szétválása jellemzi, akkor a posztmodern társadalmat, a dedifferenciálódás, a szétvált pólusok egymásba robbanása.

Hiperrealitás: A rendszer egész stratégiája a lebegő értékek hiperrealitásán nyugszik. Nincs értelme a tárgy és a reprezentáció, a dolog és az eszme kettősségében gondolkodni. A szimulációk valósága önmaguk. A szimuláció tehát nem másol vagy helyettesít valami valóságot, hanem megsemmisíti a különbségtévesztés lehetőségét, magába olvasztja a valóságosat. A reklám még valamiképpen távolról kapcsolódik valamiféle áruhoz, ám a televíziós híradás maga teremti a pusztá elmondással a hírt, a világot, s a folytatásos tévésorozat önmagából teremti valóságot, minduntalan önmagára utal vissza.

A társadalmiság vége: A média egyik fontos hatása, hogy az embereket közömbössé teszi. Az tehát ugyan nem helytálló félelem, hogy az ilyen-olyan hatalom kénye-kedve szerint manipulálhatja az embereket a média segítségével, de azt a hatást azért eléri, hogy az emberekből pusztá tömeget csinál. Az emberek tehát többé nem a társadalmi célokat valamiképpen szívükön viselő, azokért adott esetben tenni is kész társadalmi aktorok,

hanem pusztán tömeg, egyfajta fekete lyuk, mely minden ilyesfajta mozgósítást, felrázásra irányuló kísérletet elnyel. Ez ugyanakkor egyfajta védekezési mód is a rendszerrel szemben. Mindenesetre a tömeg létrejöttével megszűnik a társadalom.

Disneyland: Disneylandnak sajátos logikája van. Azt hinnénk, hogy mindaz, ami Disneylandben található, mese, vagyis tehát az a mese, ami ott látható, következésképpen ami Disneylandet körülveszi, az valóság. Valójában azonban nem ez a helyzet, ez pusztán a modern társadalomra jellemző bináris jelleg kihasználása. A Disneyland határain túl fekvő Amerika sem valóságosabb, mint a mesék földje. Ugyanezzel a logikával találkozunk a Watergate-ügyet vizsgálva: az ügy kiobbantása azt sugallja, hogy a politika alapján véve nem ilyen, csak nagy ritkán fordulnak elő ilyen esetek, s akkor is végül megnyugtatóan visszaáll az erkölcsi világrend. Éppen ezért időről időre szükség van az ilyen botrányokra (Irán-gate és egyéb gate-ek sorozata), hogy a botrány határain túl fekvő területek erkölcsileg rendben levőnek mutatkozzanak.

Mondjunk azért valamit a kötetéről is. A válogatás viszonylag átfogó keresztmetszetet nyújt Baudrillard munkásságáról. A fentiekből is látszik, hogy mindezt kétszáz oldalon csak súlyos csonkításokkal lehet persze megtenni. Hiányzik néhány dolog, így mondjuk Baudrillard-nak a baloldali politizálást, jelesül a Francia Kommunista Pártot bíráló írásai, hiányzik a Michel Foucault ellen 1977-ben írt nagyon fontos kritikája, mely a nálunk is ismert francia első vonalból (Derrida, Foucault, Deleuze, Guattari, Kristeva) zárta ki szerzőjét, pedig a gondolkodás addig és némiképpen azután is messzemenő párhuzamokat mutat Baudrillard és mondjuk a posztstrukturalisták között. Ezen túl mintha a korai művekből származó szemelvények között túlságosan is nagy súllyal szerepelnének a marxizmussal, annak továbbfejlesztésével kapcsolatos írások, miközben mondjuk *A jel politikai gazdaságtanának bírálatához* című kötet néhány egészen kiváló olyan tanulmányt is tartalmaz, melyek a későbbi, a marxista korszak utáni szövegek megértését nagyban segíthetnék.